

15. Там само
16. ДАОО. – Ф.1. – Оп.249. – Спр.430. – Арк.77.
17. Там само. – Арк.1.
18. ДАОО. – Ф.314. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.63.
19. ДАОО. – Ф.1. – Оп.174. – Спр.16. – Арк.2.

Полторак В. М.

УДК 94(477.74) «1853-1877»

МИХАЙЛО ЧАЙКОВСЬКИЙ І КОЗАК-АЛАЙ В ОСМАНСЬКІЙ АРМІЇ (1853-1877 рр.)

На матеріалах спогадів М. Чайковського та нещодавно віднайдених в Державному архіві Одеської області документів, реєстру офіцерів Корпусу козаків оттоманських та інших джерел визначена роль Садик-паші (М. Чайковського) в історії османського козацтва. Встановлено, що керівник козаків Османської імперії розгорнув бурхливу діяльність в Добруджі з метою укріплення створеного під час Кримської війни підрозділа. Однак кардинальний оберт внутрішньополітичного курсу імперії та відмова від використання панславістських ідей призвів до повернення Садик-паші до Російської імперії і ліквідації особливого статусу козак-алай.

Ключові слова: козак-алай, османські козаки, Садик-Паша, Михайло Чайковський.

Українське козацтво за влучним визначенням О. А. Бачинської «після козацької доби» зберегло традиції і донесло живу пам'ять про розквіт козаччини до часів становлення модерної української нації другої половини ХІХ століть [1]. Безумовно, «козаччина» як ідеологічний концепт в 1840-х роках радикально відірвалась від «козаччини» як реальної військової сили. Нащадки запорожців по обидва боки Дунаю адаптувались до імперських законів і інтегрувались в

соціальну структуру Російській та Османській імперії. Цікавим поєднанням ідеологічної та реальної військової ваги українського козацтва стало відновлення в лавах османської армії підрозділу козаків (козак-алай), який проіснував до 1877 року. Вирішальну роль в долі цього підрозділу зіграв видатний польський письменник «української школи», автор історичних романів з козацькими сюжетами Михайло Чайковський (на османській службі після прийняття ісламу носив ім'я Мехмеда Садика). Ця непересічна постать та українське козацтво в складі османської армії стали предметом дослідження даної статті.

Реформи державного апарату, модернізація економіки і суспільства, перетворення в армії були в середині XIX століття першочерговим завданням керівництва не однієї лише Османської імперії. Але тільки на теренах її реформування відбувалося в умовах протистояння на території держави відразу декількох великих держав, які реалізовували свої ідеологічні концепти. Османська імперія опинилась в ситуації, коли реформування повинні були провести іноземці, які безумовно втілювали в життя окрім реформ і «свої» національні та державні проекти.

Одним із прикладів була служба в османській армії «козаків» (представників різних слов'янських і неслов'янських народів: запорожців-українців, липован-старообрядців, болгар, сербів та інших). Творцем, ідейним натхненником і керівником османських козаків був вище згаданий Мехмед Садик, який в 1853 році після початку Кримської війни отримав від султана згоду на формування козацького легіону - спочатку полку, потім дивізії козаків.

Мехмед Садик-паша був відомим письменником, військовим і громадським діячем. Під впливом популярних в середовищі поляків-емігрантів панславістських ідей, він ще в 1837 році в Парижі сформулював проект об'єднання слов'ян під верховенством Османської імперії. Особливе місце в створенні такої слов'янської федерації повинні були зайняти

військові підрозділи козаків. Вони з одного боку були реальною військовою силою, а з іншого символізували нерозривний зв'язок з козаками-борцями проти Російської імперії. Його концепція вступила в зіткнення з слов'янофільством, популярним в Російській імперії. Різнобічну постать Садик-паші і його вплив на модернізацію в Південно-Східній Європі давно активно вивчають болгарські, польські, турецькі, румунські, українські, американські, російські дослідники.

Бурхлива літературна діяльність Садик-паші була присвячена обґрунтуванню «історичної єдності українців і поляків», знищенню образу ворога-турка в уявленнях слов'янських народів. На його думку, тільки Стамбул міг бути «столицею царства слов'янського» - і тільки османські султани як спадкоємці сербських царів по жіночій лінії могли бути на чолі цього царства. Неподалік від столиці Османської імперії на доручення некоронованого короля Польщі в еміграції Адама Чорторійського ще Михайло Чайковський заснував слов'янську колонію, яку назвав Адампіль (пізніше вона була перейменована в Полонезкьой).

Тісні стосунки склалися у Садик-паші з донськими козаками-старовірами, з сербами, з румунами, з євреями, а також з болгарами. Він всіляко сприяв створенню окремої Болгарської патріархії, вітав вступ болгар в свої козацькі полки, мав тісні контакти з болгарськими політичними і культурними діячами.

Особливу увагу приділяв Садик-паша «українському питанню». Його мати була українкою, нащадком одного з гетьманів. Тому в проєктованій козацькій державі – члені слов'янської федерації – Садик-паша мав стати спадковим правителем країни козаків. Його твори створили цілий напрямок в польськомовній літературі – «український». Садик-паша всіляко сприяв популяризації терміна «українець» замість «малорос». Видатний український поет Тарас Ше-

венко і знаменитий український історик Володимир Антонович сформувалися в тому числі під впливом цих повістей та оповідань, а російська поліція зафіксувала вплив його шпигунських мереж на Поділлі, в Бессарабії, на Волині, в Одесі і у Києві.

Його двадцятирічне перебування в Османській імперії стало періодом активних пошуків союзників у боротьбі з російським імперіалізмом – і закінчилось примиренням польського політика з двоголовим орлом. Незважаючи на приголомшливий вплив Чайковського на події середини ХІХ століття, його постать досі не стала об'єктом дослідження в сучасній українській історичній науці. Джерела щодо діяльності Садик-паші розпорошені по архівах Парижа, Стамбула, Софії, Одеси, Києва, Кракова та багатьох інших архівосховищ.

На даний момент діяльність Садик-паші в напрямі створення козацьких підрозділів в Османській армії відображена у великій кількості опублікованих джерел [2] та літературі [3]. Зокрема, діяльність Садик-паші в якості керівника козацьких загонів в складі османської армії привертала увагу багатьох істориків – турецьких [4], польських [5], російських [6] та українських [7], болгарських [8].

Козацькі підрозділи в складі османської армії перебували на середину ХІХ століття вже протягом декількох століть. Так, у ХVІІ ст. правобережні козацькі полки брали участь у взятті Кам'янець-Подільського (1672), у ХVІІІ ст. – в Прутській війні (1711-1714), у ХІХ ст. – під час російсько-турецьких війн 1806-1812 та 1828-1829 рр. Напередодні останньої із згаданих війн козаки вперше в історії османської армії отримали статус регулярного підрозділу – був сформований Силістрійський полк. Протягом Кримської війни 1853-1856 року традиції функціонування козацьких підрозділів продовжив створений 20 жовтня 1853 р. з ініціативи Мехмеда

Садик-паші «полк козаків оттоманських», згодом переформований в дивізію, а ще згодом – навіть у корпус. Польська історіографія відзначає польську приналежність більшості персонального складу цих підрозділів [9], проте з огляду на відкриття нових джерел (або й просто послідовного прочитання старих) стає очевидним багатонаціональність створених на Балканах козацьких полків та вагому роль українців та вихідців з України в них.

Рекрутування до Османської армії відбувалось через збір серед мусульманського чоловічого населення у віці від 20 до 25 за допомогою жеребу (*kur'a*). Військова служба в османській армії тривала шість років в активній формі та потім сім років в резерві (*redif*). Немусульмани не служили в армії, замість того платили подушний податок (*sizue*, після 1855 названий *iane-i askeriye*). Тим не менш, турецькі історики відзначають, що патріотичні почуття (тобто, стосовно Османської імперії) почали зростати серед османського не мусульманського населення на початку війни. 3 000 болгар з дворянських родин виголосили бажання приєднатись до волонтерів османської армії, згідно повідомлення німецької газети *Berliner Zeitung* від 1 вересня 1853. Вони не були прийняті. Також, деякі патріотично налаштовані османські вірмени та греки із Шарухана та Ізміра звернулись до Порти, бажаючи служити в армії; звернення було чемно відхилене. Таким чином, Османська імперія із загальним населенням близько 35 млн., що в грубому підрахунку на той момент дорівнювало половині населення Російської імперії, мала значно менші ресурси для поповнення рядів її армії, адже це залежало від належності до ісламу, в той час як Росія могла поповнювати армію із значно більшої кількості населення (приблизно в чотири рази).

Мусульмани могли поповнити ряди російської армії, в той час як не мусульмани не могли стати в османській армії офіцерами. Виключення склали тільки два козацькі полки, набрані з нащадків запорожців, добруджанських козаків,

некрасовців, а також польських біженців (переважно з українських губерній) під командою Мехмед Садик-паші (Міхала Чайковського) та графа Владіслава Замойського.

В листопаді 1853 р. 799 польських емігрантів з демократичного табору у Франції на чолі з генералом Йозефом Висоцьким підписали петицію до султана Абдюльмеджида про створення «Legion Polonaise» в Османській імперії. Їхній запит не був задоволений переважно через несхвалення Французьким урядом. Проте, під час війни Адам Чорторійський, лідер польських монархістів у Франції, надіслав багато польських офіцерів до Порти. На думку турецького історика Д. Бандема, Порта обережно не називала ці полки польськими, воліючи замість цього використовувати назву козацькі полки. Османське керівництво також було обережним, аби не брати на службу польських та угорських офіцерів поблизу австрійського кордону, адже Порта раніше дали гарантії цього Австрії [10]. Також важливо, що назва «козацькі» відповідала політичній концепції Садик-паші, який вважав за можливе розпалити в глибині Російської імперії «нову Хмельниччину».

Козацький полк Садик-ефенді (це середній офіцерський ранг, на відміну від паші – генеральського) увійшов до Румелійської армії на чолі з Омер-пашою і використовувались для протидії російським козакам армії генерала Паскевича, яка обложила фортецю Силістра. Сам Омер-паша залишився у Шумені з 40 000 війська, але коливався у рішенні чи прийти на допомогу Силістрі, чи організувати диверсійну операцію. Насправді він не хотів втягнутись у зіткнення у відкритому полі із великою російською армією. Отже, все, що він зробив – надіслав козацький полк Садик-паші та 5 000 ополченців з Разграда для заняття позицій на певній дистанції навколо російських військ [11]. Тут козаки відзначились декількома успішними операціями, а згодом першими увійшли до залишеного росіянами Бухаресту. Садик-паша в цей час активно

пропагує козацькі ідеї серед православного населення Балкан, при цьому вступає в конфлікт з польськими офіцерами та англійським командуванням. Він негативно відзивався про одного з офіцерів, який, «як більшість англійських офіцерів, які купили свої посади, а не отримали їх за службу та звершення, ставились до своїх офіцерів, як до негрів» [12].

В квітні 1855 Садик-паша був відряджений Портою для перевірки питання щодо можливості прийняття християн на військову службу. Рапорт Садик-паші надав великому візиреві дискусійні пункти чи можуть християнські волонтери бути набрані до армії. Він писав, що кавалерійські частини можуть бути набрані з Тирнова, Тіша, Єні Пазара та Сарай-Босна, а піхотні – з Мостара, Ішходра, Яніна та Салонік. Садик-паша писав у своїх мемуарах, що султан бажав, аби цей проект був обговорений з представниками європейських великих держав [13]. Проте згідно його ж спогадів, їм не сподобалась ця ідея. Лорд Стратфорд де Редкліф навіть сказав йому, що такий проект не буде схвалений, адже тоді через декілька років християнські піддані Османської імперії будуть мати цілу армію, добре навчену та здатну до боротьби. «Це не є нашим завданням», – начебто мовив лорд Стратфорд Садик-паші. Австрія перебувала у тому самому стані остраху перед появою військового духу серед османських слов'ян. Таким чином, згідно спогадів Садик-паші, Порта зустрілась з опозицією зі всіх боків та врешті-решт Західні держави не дозволили їй провести цю реформу [14].

Особливо цінним джерелом, яке характеризує розвиток структури підрозділу протягом Кримської війни (1853-1856) є «Список іменний корпусу козаків Оттоманських». До цього часу авторові відомі три спроби оприлюднення цього списку польською мовою – власне саме видання 1857 р. [15], часткова републікація 2005 р. [16] та розміщення на особистому сайті одного з польських дослідників у 2008 р. [17]

«Корпус козаків оттоманських» (називався також в різних документах «дивізією козацькою», «дивізією польською», «корпусом козаків султанських» тощо) існував в різних формах від 1853 до 1870-х рр. (за інформацією польського історика Єжи Латки залишки полку козаків були розгромлені російською артилерією під час облоги Плевни 1877 р.). Як вже згадувалось, найактивніше в бойових діях підрозділ взяв участь у 1854 році при знятті облоги Сілістри та зайнятті Бухаресту, згодом дислокувався в Добруджі. Після завершення Кримської війни цей «іноземний легіон» сягав кількості 2000 шабелі і був направлений на кордон з Грецією для організації прикордонної служби – саме в цей час і було складено «Список іменний...». Отже, він ніби підводить підсумок участі османських козаків у війні.

Слід зазначити, що зібрана в документі інформація про офіцерський склад козацького корпусу може вважатись достовірною (публікувалась по гарячих слідах у Парижі з пропагандистською метою, проте під прискіпливим поглядом польської демократичної опозиції – отже наведена інформація щодо персон та їх здобутків навряд чи системно фальсифікувалась). «Список...» містить прізвища та імена 180 осіб, розписаних за головним штабом, двома полковими штабами та полками козаків та драгунів оттоманських. Також подано інформацію про чини, посади та нагороди офіцерів. В розділах, які стосуються померлих, взятих в полон, переведених в інші підрозділи подається і інша цікава інформація. Коротко зупинимося на інформативності кожного з аспектів.

Чіткою виглядає структура керівництва підрозділом – три штаби (головний та два полкових) склались персонально з генералу та 12 офіцерів, ще двоє офіцерів вибули до інших підрозділів. Отже, в штабах козацьких на 1857 р. перебували: 1 паша (генеральське звання), 1 полковник, 1 підполковник (1 вибув), 1 шеф головного штабу, 4 ад'ютанти (1 вибув), 1 директор канцелярії, 1 секретар турецької канцелярії, 2 старших писаря, 1 молодший писар.

Медичне обслуговування особового складу та коней здійснювали вісім лікарів: 1 головний лікар, 2 хірурги, 2 аптекарі, 2 ветеринари, 1 штабс-лікар.

Окремо в 1-му полку козаків існував підрозділ тримбачів – а саме п'ятеро музикантів на чолі із штабс-тримбачем. Також окремо відзначені в списку офіцерів 1-го полку некрасовські козаки – 1 сердар (отаман) та 4 сотники. Протягом війни троє сотників-некрасовців загинули чи померли.

Список померлих та загиблих, оскільки містить інформацію про час, обставини та місце смерті офіцера, дає нам можливість простежити в головних рисах бойовий шлях корпусу. У 1853 р. не загинуло жодного офіцера, у 1854 місцями смерті зазначені Гропа-Чорба, Гірлиць, Максименіє, у 1855 – Журиловець, Топали, Айдимірзе, Тульча, у 1856 – Салманія, Варна, у 1857 – Стамбул, Теркас. Загалом цікавою виглядає статистика загиблих – 3 сотники (некрасовці), 1 українець (з бузьких уланів), 2 волинянина, 2 павлоградських гусара, 1 поляк (артилерист). Як бачимо з цього переліку, національний склад корпусу був строкатим, і до того ж систематизації приналежності офіцерів до тієї чи іншої національності не існувало. Тому дані по приналежності офіцерів до тієї чи іншої національності (окрім вже зазначених загиблих офіцерів, навпроти яких ця національність зазначалась) вираховані нами за особливостями написання прізвищ. Цей спосіб не представляється нам точним, а тим більше виключно правильним, проте в загальних рисах змальовує ситуацію у корпусі. Отже, національний склад офіцерського корпусу був таким (оцінка за прізвищем, іменем чи іншими ознаками): *123 поляки, 59 інших* (1 українець, 13 сербів та болгар (православних), 4 італійці, 2 французи, 11 німців чи євреїв, 5 угорців, 1 валах чи молдован (румун), а також *12 мусульман* (4 в штабі головному, 5 у штабі 1-го полку, 1 у строю 1-го полку, 2 в штабі 2-го полку) та *10 некрасовців*). Тобто дві третини офіцерів за прізвищами поляки, третина – інші національності (слов'яни,

турки, албанці, французи, угорці тощо). Усю примарність такого способу видно хоча б з того, що зазначений у списку керівник корпусу, мусульманин Садик-паша одночасно міг би бути записаним по батьку поляком, а по матері (як він сам зазначав у своїх мемуарах) – українцем [18].

Цікавим є також аналіз медалей та орденів офіцерського корпусу оттоманського козацтва. Основний масив нагород (особливо турецькі, сардинські, англійські) були отримані офіцерами за результатами Кримської війни (наприкінці бойових дій). Показовою також є наявність французьких, угорських, російських, британських, сардинських, польських тощо нагород, що може стати предметом для подальших досліджень.

Група документів з Державного архіву Одеської області дає нам підстави говорити про активізацію діяльності Садик-паші в Добруджі та Молдові у 1857-1863 роках, що дало підстави російським прикордонним чиновникам панічно повідомляти своє керівництво про формування військових загонів для вторгнення в межі Російської імперії та про мережу зв'язків Чайковського із польською шляхтою, євреями, українцями. Дивним чином агенти Садика-паші виринають то в Сербії, то в Волощині, то в Австрії, то в Молдові, то на Поділлі й Буковині. Острах від невгамовної праці цього павука, що плів мереживо своїх антиросійських змов примушував працівників митної сторожі, столоначальників та генерал-губернаторів бути пильними [19]. Настільки, що звістка про перехід Садика-паші до православ'я і переселення його до Києва було подією архіважливою – її курував начальник Петербурзького військового округу, особа наближена до імператора граф Павло Шувалов. І тут не обійшлося без обертів долі – тепер вже російські дипломати намагаються попередити будь-які негативні дії з боку поляків стосовно ще донедавна страхітливого ворога імперського спокою [20].

Служба османських козаків у двадцятиріччя 1856-1877 відзначається поступовими тенденціями до ліквідації особливого становища корпусу. Немусульманський, слов'янський за національним складом, український за ідеологією та мовою наказів, козацький підрозділ був більшом на оці у турецького генералітету, який після завершення франко-пруської війни зайняв відверто пантюркістські позиції. Запровадження турецької мови та поступова ліквідація інших привілеїв козаків призвели до нівелювання значення підрозділа серед балканського населення – остання згадка про радикально видозмінений підрозділ виринає під час облоги Плевни у 1877 р.

Отже, Мехмед Садик-паша очолював унікальний для османської армії корпус козаків оттоманських – єдиний не мусульманський підрозділ на території під юрисдикцією Оттоманської Порти. Протягом цих майже двох десятиліть козаки під орудою Садик-паші взяли участь у Кримській війні, виконували прикордонні, охоронні та поліцейські функції. Поворот у внутрішній політиці Османської імперії на початку 1870-х призвів до розчарування Міхала Чайковського та до його відставки. Проте навіть у 1877 році він перебував у резерві османської армії – його було викликано після початку війни з Росією до діючої армії. Тоді ж закінчилась історія полку залишених Садик-пашею в Османській імперії алай-козаків – за повідомленнями польського історика Єжи Латки він практично був знищений під час облоги Плевни російською армією. Так закінчилась історія османських козаків, на які такі надії покладав Міхал Чайковський, який ще дев'ять років прожив під Києвом і за сумнівних обставин наклав на себе руки у 1886.

Poltorak V. M.

MICHAL CZAJKOWSKI AND COSSACK-ALAY IN OTTOMAN ARMY (1853-1877)

Summary

Based on the memoirs of M. Czajkovsky, newly discovered documents from the State Archives of Odessa Region, registry officers Ottoman Cossack Corps and other sources, analyzed the role of Sadyk Pasha (M. Czajkovsky) in Ottoman history of the Cossacks. Found that the head of the Ottoman Empire Cossacks launched a storm of activity in the Dobrudja. However, the rotation of the internal politics of the empire and the abandonment of the use of Pan-Slavic ideas led to the departure Sadyk Pasha to the Russian Empire.

Key words: *Cossack-alay, ottoman Cossacks, Mehmed Sadyk Pasha, Michal Czajkowski.*

Полторак В. Н.

МИХАИЛ ЧАЙКОВСКИЙ И КАЗАК-АЛАЙ В ОСМАНСКОЙ АРМИИ (1853-1877)

Реферат

На основе воспоминаний М. Чайковского, вновь обнаруженных в Государственном архиве Одесской области документов, реестра офицеров Корпуса казаков Оттоманских и других источников проанализирована роль Садык-паша (М. Чайковского) в истории османского казачества. Установлено, что руководитель казаков Османской империи развернул бурную деятельность в Добрудже с целью укрепления созданного во время Крымской войны подразделения. Однако поворот внутренней политики империи и отказ от использования панславистских идей привел к выезду Садык-паша в Российскую империю и ликвидации особого статуса казак-алай.

Ключевые слова: *казак-алай, османские казаки, Садык-Паша, Михаил Чайковский.*

Джерела та література

1. Бачинська О. Козацтво в «після козацьку добу» української історії (кінець XVIII-XIX ст.). – Одеса, 2009. – 251 с.
2. Записки Михаила Чайковского (Садык Паши) // Киевская старина. 1891, 1892; Чайковский М.С. Записки // Русская старина. 1895-1898, 1900, 1904; Czajkowski M. Pamietniki Sadyka Paszy Michala Czajkowskiego / tłumaczyl na polskie A.P. – Lwow: Nakladem ksiegatni Gubrynowicza I Schmidta, 1898; Рудницький Євген. До історії польського козакофільства // За сто літ. – Кн. 1. – С. 62–66; Тарас Слабченко “Коли повернув на Україну Садик-Паша?”// ЗІФВ ВУАН. – Кн. XXV. – К., 1929; Czajkowski M. Moje wspomnienia o wojnie 1854 roku. – Warszawa, 1962.
3. Chudzikowska Jadwiga Dziwne życie Sadyka Paszy o Michale Czajkowskim. – PIW, 1971; Смоховска-Петрова В. Михал Чайковски – Садык паша и Българско възраждане. – София, 1973; Сень Д., Пригарин А. Панславизм Михала Чайковского и история казачества в Османской империи // Поляки в истории России: история и современность Краснодар, 2007. С.147–160; Пригарин О. «Козацтво в Туреччині» М. Чайківського як джерело вивчення козацьких формувань в Оттоманській Порті середини XIX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2001. – Вип. XIII. – С. 26.
4. Gumus Musa. Mehmed Sadik Pasa (Michal Czajkowski) ve Osmanli devlet'nde kazak suvari alayi // Turkish studies. – V. 5/3. – 2010. – P.1362-1375; Badem, Candan. The Ottoman Crimean War (1853-1856). – Leidem-Boston, 2010.

5. Rawita-Gawronski Fr. Michal Czaykowski (Sadyk-pasza). Jego zycie, dzialalnosc wojskowa i literacka. Zarys biograficzny. – Petersburg, 1901; Wierzbicki P. Dziennik generala Feliksa Breanskiego, dowodcy brygady w Dywizji Kozakow Sultanskich // Akta THL v Paryzu. – 2000. – Т. 5; Кулецька Алісія. Поміж Польщею, Туреччиною і Росією: Міхал Чайковський (паша Мехмет Садик) і проблеми “козаччини” в ХІХ ст. // Причорноморський регіон у контексті світової політики: історія та сьогодення. – Одеса, 2008. - С. 117-125.
6. Борисёнок Ю. Атаман Садык-паша // Родина. – 1998. - №5-6.
7. Рудницький Іван. Козацький проект Міхала Чайковського під час Кримської війни: аналіз ідей // Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. – К.: Основа, 1994. – Т. 1. – С. 251-263; Полторак В. Документи про М. Чайковського в Державному архіві Одеської області // Чорноморська минувшина. – Вип. 5. – Одеса, 2010.
8. Стойчев И. К. Казак-алая на Чайковски. – София, 1944.
9. Łątka Jerzy S. Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i Republice Turcji. – Kraków, 2005. – S. 19-20.
10. Badem, Candan. The Ottoman Crimean War (1853-1856). – Leidem-Boston, 2010. – P. 50-51.
11. Badem, Candan. The Ottoman Crimean War (1853-1856). – Leidem-Boston, 2010. – P. 185.
12. Badem, Candan. The Ottoman Crimean War (1853-1856). – Leidem-Boston, 2010. – P. 243.
13. Заметки и воспоминания Михаила Чайковского (Садык-паши) // Русская старина. – Т.35, декабрь 1904. – С.573.
14. Badem, Candan. The Ottoman Crimean War (1853-

- 1856). – Leidem-Boston, 2010. – P. 341-342.
15. [Czaykowski Michał] Kozaczyzna w Turcyi. – Paryż, 1857.
16. Jerzy S. Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i Republice Turcji. – Kraków, 2005. – S. 401-402.
17. <http://www.lenczewski.com.pl/korpus.html>
18. Полторак В. «Список іменний корпусу козаків оттоманських». 1857 р. // Чорноморська минувшина. – Вип.6. – 2011. – С. 114-128.
19. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 1. – Оп. 203. – О.з. 15 за 1857 р.; ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 249. – О.з. 430. – Арк. 37-37 зв., 48; ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 203. – О.з. 2 за 1862 р. – Арк. 1-1 зв.; ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 203. – О.з. 2 за 1862 р. – Арк.4-5, 7, 9 зв., 10; ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 249. – О.з. 430. – Арк. 86 зв.; ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 249. – О.з. 430. – Арк. 205-206.
20. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 249. – О. з. 651 за 1872 р. – Арк. 3-4; ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 249. – О. з. 651 за 1872 р. – Арк. 5; ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 249. – О. з. 651 за 1872 р. – Арк. 6; ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 249. – О. з. 651 за 1872 р. – Арк. 7.

Синявська О. О.

УДК 94(477.74-21):373.5”1805/1817”

ЗАСНУВАННЯ ОДЕСЬКОЇ КОМЕРЦІЙНОЇ ГІМНАЗІЇ НА ПОЧАТКУ ХІХ ст.

У статті розглядаються обставини та умови заснування комерційної гімназії в Одесі на початку ХІХ ст., аналізується план заснування закладу та його реалізація на практиці.

Ключові слова: комерційна гімназія, Одеса, ХІХ ст.